

Nizami Hamse Nüshalarında İsa Peygamberin Resimleri*

Illustration of the Prophet Jesus in Copies of Nizami Khamseh

Derya AYDIN**

Özet

İslam sanatı içerisinde sıklıkla resimli nüshaları yapılan Nizâmî Gencevî'nin *Hamse-i Maḥzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker*, *İskendernâme* adlı beş mesneviden oluşmakta ve çoğunlukla "romantik hikayeleri" ele almaktadır. *Hamse* içerisinde ilk mesnevi olarak bilinen *Maḥzenü'l-esrâr*; Mengücekli Fahrettin Behram Şah adına 1174 veya 1176 yılında yazılmış olup konu olarak eğitici öğretici hikayeleri içermektedir.

Nizami *Hamse* nüshaları arasında, *Maḥzenü'l-esrâr* mesnevisi içerisinde yer alan bazı hikayeler sahnelenerek, resim programına dahil edilmektedir. Bu hikayeler içerisinde İslam peygamberlerine ait konulardan Hz. Muhammed ve Hz. Süleyman ile ilgili sahnelere rastlamak mümkündür. Özellikle Hz. Muhammed'in miraç mucizesi ile Hz. Süleyman ve Belkıs hikayeleri oldukça öne çıkan ve sıklıkla resimleri yapılan konular olarak görülmektedir. Mesnevi içerisinde yer alan "İsa Peygamberin Hikayesi" peygamberlere ait resimler arasında ayrı bir yere sahiptir. Bu hikâye, İsa peygamberin İslam inancı çerçevesinde bilinen hayat hikayesi, yaşamı boyunca karşılaştığı durumlar ve mucizelerinden daha ziyade başından geçen bir olayın ders verici, eğitici-öğretici kapsamında sunulması olarak görülebilmektedir. Bu hikâyenin, peygamberlerin kıssalarını (hikayeleri) konu alan bir eser yerine, *Maḥzenü'l-esrâr*'da yer alması ve resimlerinin yapılması, konuya olan ilgiyi artırmıştır. Bu doğrultuda, hikâyenin resimleri için *Nizami Hamse*'nin altmıştan fazla resimli nüshasının yer aldığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koleksiyonu yol gösterici olmuştur. Koleksiyona ait nüshaların resimleri ile ilgili bilginin sınırlı olması, bu nüshaların resimlerinin öncelikli olarak incelenmesine sebep olmuştur.

Çalışmanın kapsamında, bir peygambere ait hikâye, *Maḥzenü'l-esrâr* mesnevisinde yer alan "İsa peygamberin hikâyesi" ile ele alınacak ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde yer alan Nizami *Hamse* nüshalarıyla birlikte bu nüshaların içerisinde yer alan resimlerin incelenmesi yapılacaktır. Böylece seçilen örnek sahnelerin hem üslup hem de ikonografi açısından, İslam resim sanatındaki yeri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *İsa, Peygamber, Nizami, Hamse, Maḥzenü'l-esrâr, Resim*

* Makalede kullanılan görseller, T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi dijital arşivine aittir. Görsel kullanımı için T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi dijital arşivinden izin alınarak kullanılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID NO:0000-0002-0229-6947, ayderya.85@gmail.com.

Abstract

Nizami Ganjavi's *Khamseh*, illustrated copies of which are frequently made in Islamic art, consists of five mathnawis, *Makhzan al-asrār*, *Khosrow and Shirin*, *Leyli o-Mejnūn*, *Haft Peykar* and *Eskandar-nāme* mostly deals with "romantic stories". *Makhzan al-asrār*, known as the first mathnawi in the *Khamseh*, was written in 1174 or 1176 for Mengücekli Fahrettin Behram Şah and contains educational and instructive stories.

Among the Nizami *Khamseh* copies, it is included that some of the stories in the *Makhzan al-asrār* mathnawi were depicted in the painting program. Among these stories, it is possible to find scenes related to the Islamic prophets, Prophet Muhammad and the Prophet Solomon. In particular, the miraj of the Ascension of the Prophet Muhammad into Heaven and the stories of Prophet Solomon and Belqis are prominent and frequently illustrated subjects. The "Story of the Prophet Jesus" in the mathnawi has a special place among the paintings about the prophets. This story can be seen as a presentation of an event that happened to the Prophet Jesus in the context of teaching and instructing rather than his life story, the situations he encountered during his life and his miracles within the framework of Islamic belief. The fact that this story was included and illustrated in *Makhzan al-asrār*, instead of a work on the parables (stories) of the prophets, increased the interest in the subject. In this regard, the copies in the Topkapı Palace Museum Library, which contains more than sixty illustrated copies of Nizami *Khamseh*, have been a guide for the illustrations of the story. The limited information on the illustrations of the copies belonging to the collection led to the examination of the illustrations of these copies as a priority.

Within the scope of the study, the story of a prophet will be discussed along with the "story of the Prophet Jesus" in the *Makhzan al-asrār* mathnawi and the Nizami *Khamseh* copies in the Topkapı Palace Library will be analyzed together with the paintings in these copies. Thus, the place of the selected sample scenes in Islamic painting art in terms of both style and iconography will be evaluated.

Keywords: *Jesus, Prophet, Nizami, Khamseh, Makhzan al-asrār, Illustration.*

GİRİŞ

İran edebiyatının önemli eserlerinden biri olan, dönemin ünlü yazarlarından Nizami tarafından 1174/1176-1201 yıllarında hazırlanan *Hamse* adlı eser, *Maḥzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* adlı beş mesneviden oluşmaktadır (Parrello 2000). Bu mesneviler içerisinden *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Leylâ vü Mecnûn* aşk hikayelerinin en bilenenleri olmuştur ve mesnevilerin bu yönüyle eser romantik hikayelerin önemli bir temsilci durumuna gelmiştir. *Maḥzenü'l-esrâr*, bahsi geçen mesnevilerin ilki olup, içerdiği konuları bakımından didaktik bir niteliğe sahiptir. Mesnevi bu yönüyle birlikte, Mengüceklî Fahrettin Behram Şah adına, 1174 veya 1176 yılında, 2400 beyit olarak yazılmış ve eğitici öğretici hikayelerden oluşmaktadır (Kantar 2007: 184). Ancak, *Maḥzenü'l-esrâr*'da eğitici hikayelerin yanı sıra peygamberler ile ilgili hikayelerin yer aldığı bilinmektedir. Peygamber hikayeleri arasında ilk olarak Allah'a ve peygambere övgü kısmında, Hz. Muhammed ve en önemli mucizesi olan miraç olayına ayrıca yer verildiği görülür (Nizami 1990: 22-26). Mesnevi içerisinde yer alan diğer bir hikâye ise, Süleyman peygambere aittir. Süleyman peygambere ait hikâyede, bir mucizeden ziyade, ders verici nitelikte olup, Süleyman peygamber ve bir çiftçi arasında geçenleri anlatılmaktadır (Nizami 1990: 86-87). Üçüncü hikâye ise, İsa Peygamber ile ilgili olanıdır. Ancak bu hikâyede de İsa peygamberin bir mucizesinden daha çok başından geçen bir olayın ders verici bir hikâyeye olarak anlatılmasından ibarettir (Nizami 1990: 121-122). *Maḥzenü'l-esrâr*'daki peygamberle ilgili hikayelerin resimlerine geçmeden önce, peygamber hikayelerinin farklı türden kitaplar içerisinde yer aldığından bahsetmek gerekmektedir. Bu eserlerden doğrudan peygamberlerin kıssalarını konu alan Kıssas-ı Enbiyalar³ veya Hz. Muhammed'in miracını anlatan Miraçnameler öne çıkan türlerdendir (Uzun 2020b: 135; Şahin, 2022: 494-495). Bu iki tür kitabın dışında farklı türden kitaplar içerisinde yer alan peygamber hikayeleri, İslam resim sanatında da yerini almıştır. Sıklıkla⁴, karşımıza çıkan sahnelerin başında Miraç olayının canlandırılması gelmektedir. Miraç olayının öne çıkmasındaki temel neden, Hz. Muhammed'in Kuran-ı Kerim'de geçen tek mucizesi olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, Süleyman peygamberin özellikle Seba melikesi Belkıs ile gösteren tasvirler, birçok eserlerde takdim sayfası olarak karşılaşılmaktadır. Özellikle, 15. yüzyılın son yirmi yılından 16. yüzyılın sonlarına kadar Şiraz'da hazırlanan farklı türlere ait el yazmalarında takdim sayfalarında bir gelenek halinde bu sahne canlandırılmıştır (Bağcı 1993: 36).

Mevcut bilgiler doğrultusunda, peygamber hikayelerinden Hz. Muhammed ve Süleyman Peygamber hikayelerine, *Maḥzenü'l-esrâr*'da mesnevisinde de yer verilmiştir. Bu konuların resimlerinin yapılması, İslam resim sanatı için önemli veriler sunmaktadır. Ancak günümüze ulaşan çok sayıda resimli Nizami *Hamse* nüshaları üzerinden konuyu değerlendirilebilmek için bir sınırlandırma uygun bulunmuş ve önemli bir koleksiyona sahip olan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan örnekler tercih edilmiştir. Böylece, kütüphane koleksiyonuna ait nüshalar konunun değerlendirilebilmesi için yol

³ Farklı koleksiyonlara ait resimli Kıssas-ı Enbiya nüshaları yer almaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan nüshalar için bkz: (Edhem Karatay 1961: 44-48).

⁴ Miraçname türü için İslam resim sanatı içerisinde iki önemli örnek bulunmaktadır. Birincisi Ahmet Musa'nın resimlerini yaptığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan 2154 nolu albümde resimleri bulunan Miraçname diğeri ise Timurlu hükümdarı Şahruh için yapılan ve günümüzde Bibliothèque Nationale de France, Gallica, Departement des Manuscrits, Supplément turc 190'da yer almaktadır. Mirac ve miraçnameler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Gruber 2009)

⁵ Kuran-ı Kerim'in İsra (17/1) ve Meâriç (70/3) surelerindeki ayetlerde Miraç olayı ile ilgili bilgi aktarılmaktadır.

gösterici olmuştur. İlk olarak tespit edilen *Hamse* nüshaları içerisinde peygamber hikayelerinden Hz. Muhammed'in Miraç olayı ile karşılaşmaktadır. Miraç olayının sıklıkla karşılaşılmadaki sebep, *Maḥzenü'l-esrâr*'da konunun detaylı bir biçimde anlatılmış olmasıyla bağlantılı bir şekilde ilerlemektedir. Mesnevi içerisinde Hz. Muhammed'in gök yüzünde yaptığı yolculuk ve bu yolculuk sırasında ona eşlik eden melekler kısmı ve Hz. Muhammed'in gökyüzüne çıktığı zamana yer verilmiştir (Nizami 1990: 22-26). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan *Hamse* nüshalarının *Maḥzenü'l-esrâr* mesnevisinde geçen bölümünde Hz. Muhammed'in Miracı ile ilgili örnek resimler sahneler mevcuttur. Konu kapsamı içerisinde bakıldığında, farklı dönemlerde hazırlanmış olan *Hamse* örneklerinde melekler ve Burak eşliğinde yapılan gece yolculuğu sahnelenmiştir ve böylece Hz. Muhammed'in Miraç yolculuğu canlandırılmıştır .

Süleyman peygamber ile ilgili *Maḥzenü'l-esrâr*'da yer alan çiftçi ile geçen konuşmanın canlandırıldığı bir resme Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan örneklerde rastlanmazken, daha çok Süleyman Peygamber ve Belkıs ile ilgili olan taht sahnesine takdim sayfalarında yer verilmiştir. Süleyman Peygamber ve Belkıs'ın takdim sayfalarında yer verilmesi, 15. yüzyılın ortalarında Şiraz'da hazırlanan yazmalara yansımaları yorumlanıp, özellikle takdim sayfalarında bu konunun resimlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır .

Nizami *Hamsesinin Maḥzenü'l-esrâr* mesnevisinde yer alan İsa peygamber ile ilgili hikâye mesnevideki peygamber hikayeleri arasında oldukça dikkat çekici haldedir. Hikâye, İslam inancına göre İsa peygamberin peygamberliği ya da mucizeleri ilgili olmayıp, mesnevinin içeriğine uygun olarak peygamberin başından geçen eğitici öğretici ve ders verici bir hikâye olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hikâyeye ait resimler ise bahsi geçen konunun görsel birer örneği olarak karşılanmaktadır ve dönemin resim üslubuyla şekillenmektedir. Bu doğrultuda, Hz. Muhammed ve Süleyman peygamber ve Belkıs ile ilgili sahnelerin varlığı bilinmekle birlikte, konu kapsamında, İsa peygambere ait *Maḥzenü'l-esrâr*'da anlatılanlar ve ilgili resimler konunun odak noktası olacaktır. Bu sebepten sadece, *Maḥzenü'l-esrâr*'da geçen İsa peygamber ile hikâye ve resimleri tek tek ele alınması odaklanan hususu daha açık hale getirecektir.

1. Nizami *Hamse* Nüshalarında İsa Peygamberin Resimleri

Sahip olduğu mesneviler ile romantik hikayelerin temsil edildiği Nizami *Hamse*'si, içeriğinde yer alan peygamber hikayeleriyle de dikkat çeker. Bunlar arasında, İsa peygambere ait bir olayın anlatılması ve mesnevi içerisinde oldukça kısa bir şekilde ele alınan bu anlatının el yazmaları içerisinde resimlenmesi, meselenin ele alınıp incelenmesine sebep olmuştur. *Hamse*'nin ilk mesnevisi olan *Maḥzenü'l-esrâr*'da hikâyede, İsa peygamber ile ilgili, beşikte iken konuşması, çamurdan yaptığı kuşa üfleyerek can vermesi, doğuştan kör ve alacalı birini iyileştirmesi, ölülere diriltmesi, evlerde yenilen biriktirilen şeyleri haber vermesi, semadan sofrayı indirmesi, az sayıda ekmek ve balıkla çok kişiyi doyurması gibi bilinen mucizelerinden birisi yerine bir anlatının İsa peygamber etrafında

⁶ Konu kapsamı içerisinde, Miraç sahneleri değerlendirmeyeceği için örnek sahnelerin görsellerine yer verilmemiştir. Diğer taraftan, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan Nizami *Hamse* nüshalarında miraç sahnelerinin H.774 (4b), R. 862 (6a), H. 870 (4a), H.791 (4b), H.877 (6a), R.879 (4a), R. 881 (48a)'da yer aldığı tespit edilmiştir. Bkz. Stchoukine 1977.

⁷ Süleyman peygamber ve Belkıs ile ilgili sahneleri Serpil Bağcı ele almış ve incelemiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Bağcı 1993.

şekillenmesi işlenmiştir⁸. Oldukça kısa şekilde geçen bu anlatı, mesnevi içerisinde yer alabilmiştir.

Bu hikâyeye göre;

“İsa peygamber dolaşırken bir gün bir Pazar yerine uğarmıştır. Yol üzerinde yere uzanmış bir çoban köpeğinin cansız yatmakta olduğunu görmüştür. *Başına kalabalık bir halk toplanmış ve ölen köpeğin kokusundan şikâyet etmeye başlamışlardır. İsa peygamber ise onun bu durumu kınamak veya şikâyet etmek yerine, köpeğin hünerlerini söylemeye başlamıştır. Dişlerinin beyazlıkta inciden daha üstün olduğunu, İnciyi korku ve ümit ile sadece birkaç kişinin elde ettiğini fakat onun sedefini yakarak dişlerini parlattıklarını söyler. Yalnız başkalarının ayıbını kendi iyiliğine görme....*” gibi ifadeler kullanılmıştır (Nizami 1990: 121- 122). Hikâyenin devamında ise başaklarının hatalarından daha çok insanın kendi kusurlarını görmesini öğütlemiştir. Oldukça kısa olan hikâyeden anlaşılacağı üzere ders verici bir hikâyenin İsa peygamber’in hikayesi etrafında şekillendiği görülmüştür.

Hikâyenin ana temasında, İsa peygamber ve ölü çoban köpeği geçmektedir. Çoban köpeğinin hikayedeki yerini anlayabilmek için ilk olarak, İslam dinini kabul eden toplumlarda köpeğe olan bakış açısının; bağlantılına bakılabilir. Genel olarak, köpek sadık ve sıcakkanlı bir hayvan olarak tanınmaktadır. İslam inancı çerçevesinde, necis diğer bir anlatımla dinen pis sayılma durumları söz konusudur. Diğer taraftan avcı olarak kullanılması ve avlandıklarının helal sayılması durumlarından bahsedilmiştir (Bardakoğlu 2002: 251-252). Ayrıca köpek ile ilgili sahibi olmak, ev içerisinde beslemek, yaladığı kabın temizlenmesi hususlarında rivayetler ile köpeğe yardım etmenin sevabı konusunun da aktarımları mevcuttur (Yücel 2014)⁹. Ancak İslam inancı kapsamında köpeğin yeri bağlamını doğrudan İsa peygamber ilişkisi üzerinden açıklamak mümkün olamamaktadır. Diğer taraftan İsa peygamber etrafında gelişen bu olay, onun peygamberlik hususu ile ilgili olmayıp, merhametli ve hoşgörülü bir yakışıma sahip olduğuna bir vurgu olarak yorumlanabilir. Ayrıca, köpek ile geçen hikâyenin, İslam peygamberleri arasından İsa peygamber ile ilişkilendirilmesi, onun halkı için yol gösterici özelliklerine de bir gönderme olarak da düşünülebilir¹⁰. Dolayısıyla, *Maḥzenü’l-esrâr* mesnevisinin içeriğinden dolayı bu hikâyenin edebi bir yaklaşım ile tasavvufi bir bakış açısı olduğu düşünülebilir¹¹.

Mesnevîde geçen hikâye hakkındaki yorumlardan sonra resimler için Nizami *Hamse* nüshalarındaki örnekler incelemek konuyu daha somut bir hale getirecektir. Resimli Nizami *Hamse* nüshaları için önemli bir koleksiyona sahip olan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koleksiyonu tercih edilmiştir. Bu tercihin sebebi, farklı dönemlere ait altmıştan fazla resimli Nizami *Hamse* nüshasında özellikle İsa peygamber ile ilgili sahnelerinin incelenmesine olanak sağlaması olmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’ndeki *Hamse* nüshaları arasından resim programında yer alan bu sahneye, R.862, H.787, H.775, H.767, H.783, H.794’de yer verilmiştir. Nüshalardaki sahneler genel olarak değerlendirildiğinde, hikâyede geçen olayların oldukça sade ve çok fazla detayın yer alma-

⁸ İsa peygamberin İslam inancındaki yeri hakkında bkz. Harman 2000: 465-472. Hadis kaynaklarında İsa peygamber ile ilgili bkz. Çetinkaya 2013.

⁹ E. Yücel, Hadis kaynaklarında köpek ile ilgili rivayetleri ele almıştır. Bu hususta köpeğe karşı bazı hususlarda temkinli olduğu görülebilirken iyilik yapmanın önemi olarak köpeğe su veren kişinin günahlarının affedildiğine dair rivayetlerin mevcudiyeti belirtilmiştir (2014: 2160). Köpek ile ilgili ayrıca bkz. Nur 2017: 37-38.

¹⁰ İsa peygamber hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal 2013: 304-352.

¹¹ İsa peygamber hakkında ayrıca bkz. Uzun 2000a; Yaykan 2007).

dığı görülebilmektedir. Bu sahnelerde belirgin bir şekilde İsa peygamber ve olayın odak noktası olarak ölü bir köpek yer almaktadır. Resimlerin bir diğer noktası ise hikâyede geçen pazar yerinin mevcut olmaması onun yerine bir doğa⁹ E. Yücel, Hadis kaynaklarında köpek ile ilgili rivayetleri ele almıştır. Bu hususta köpeğe karşı bazı hususlarda temkinli olduğu görülebilirken iyilik yapmanın önemi olarak köpeğe su veren kişinin günahlarının affedildiğine dair rivayetlerin mevcudiyeti belirtilmiştir (2014: 2160). Köpek ile ilgili ayrıca bkz. Nur 2017: 37-38. betimlemesinin yer alması olmuştur. Genel olarak bilinen peygamberler için kullanılan alev biçiminde hale, İsa peygamber için de kullanılmış ayrıca yuvarlak kavuğa benzer bir başlık, elinde bir asa ile ölü köpeği işaret eder birimde gösterilerek kompozisyon tamamlanmıştır.

İsa peygamber ile ölü köpeğin betimlendiği ilk örnek 1442 tarihli R. 862 (14a) olmuştur¹². Timurlu dönemine ait olan yazmanın içerisinde yer alan bu resimde İsa peygamber ve ölü köpek sahninin merkezinde verilmiştir. İsa peygamber elinde asası ve bir eliyle ölü köpeği gösterirken, alev biçiminde hâlesi ile tasvir edilmiştir. Etrafında ise konu ile bağlantılı bir biçimde köpeğin durumunu şaşkınlıkla izleyen insanlar yer almaktadır. Arka planda ise çift dalı bulunan bir ağaç kompozisyonun tamamlayıcısı olarak yerleştirilmiştir. Timurlu dönemi resim üslubunun bir özelliğini doğanın betimindeki sadelik ile, belirgin bir şekilde koyu tonların kullanılmış olmasıyla görebilmektedir (Görsel 1)¹³.

Görsel 1: İsa peygamber, Nizami Hamse, (Mahzenü'l-esrâr), TSMK, R.862, 1442, 14a.

Diğer bir resim 1492 tarihli H. 787 (23a)'deki İsa peygamber ile ilgili resim olmuştur. Türkmen dönemine ait olan nüshadaki resim, dönemin sayfa tasarımına uygun bir biçimde dar bir alanın içerisinde yapılmıştır. Sahninin merkezinde ölü köpek ve İsa yer almaktadır. İsa peygamber burada beyaz saç ve sakallı bir biçimde tasvir edilmiş ve asasının üzerine elini koyup destek alarak ölü köpeği seyretmektedir. Peygamber olduğunu gösteren alev biçimindeki

¹² Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshalar arasında R. 862'de hem Hz. Muhammed'in Miraç sahnesi (6a) hem de İsa peygamberin hikayesinin resmine (14a) yer verilmiştir (Stchoukine 1977: 36).

¹³ Zeki Veledi Togan, R. 862'nin Herat okuluna ait olduğunu ifade eder (Togan 1963: 27).

hâlesi gökyüzü betimi için kullanılan altın yıldız içerisinde kaybolmuştur. Etrafındaki figürler ise el işaretleri ile belli ettikleri şaşkınlıkları ile köpeğe bakmaktadırlar. Türkmen dönemi resim üslubunun bir özelliği olarak oldukça sade bir doğa, yerden çıkan ufak bitkiler ve altın yıldız gökyüzü betimlemesi olarak fark edilebilmektedir (Görsel 2).

Görsel 2: İsa peygamber, Nizami, Hamse (Maḥzenü'l-esrâr), TSMK, H.787, 1494, 23a.

Türkmen dönemine ait diğer bir eser 1497 tarihli H. 775 (22a) olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴. Kompozisyon olarak, merkezde ölü köpek ile İsa peygamber merkeze yerleştirilmiş durumdadır. Resimde farklı bir detay olarak, İsa peygamber, alev biçiminde hâlesi, beyaz saç ve sakallı olarak tasvir edilirken elindeki asası ile ölü köpeği işaret etmektedir. Benzer bir şekilde etrafındaki insanlar bu durumu izlemektedirler. Doğa betimlemesinde farklı renklerin kullanımı dışında sıra dışı bir duruma rastlanmazken, çift dallı ağaç betimlemesi kompozisyona dahil edildiği görülebilmektedir. Az sayıda figür ile sade bir doğa betimlemesi ile kompozisyonun tamamlanması Türkmen dönemi resim üslubunun etkisi olarak görülebilmektedir (Görsel 3).

¹⁴ Fehmi Edhem Karatay, nüshanın resim programında yer alan yirmi sekiz resmin Timurlu dönemine ait olduğunu belirtir (1961: 155). Ivan Stchoukine ise eserin resimlerini Türkmen dönemine tarihlendirilmiştir (1977: 100).

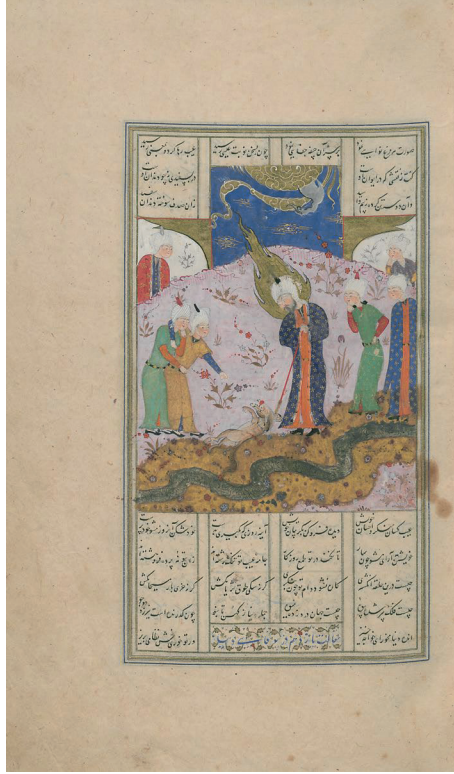
Görsel 3: İsa peygamber, Nizami Hamse (Maḥzenü'l-esrâr), TSMK, H. 775, 1497, 22a.

Türkmen dönemine ait olan H.767 (23a) 'de benzer kompozisyonu devam ettirir durumdadır. Siyah sakallı, alevli hâlesi, elinde asası ile tasvir edilmiş İsa peygamber ve yerde yatan ölü köpek merkezde yer alırken, bu durumu izleyenler sahnenin iki kenarında yerlerini almışlardır. Türkmen dönemi resim üslubunun bir etkisi olarak sade bir doğa bezemesi ile, iki dalı ile yapılmış ağaç ise arka planda yerini almıştır (Görsel 4). Burada figür sayısında artış olmakla birlikte H. 775'de yer alan kompozisyon benzer bir yaklaşım olduğu fark edilebilmektedir (Görsel 3-4).

Görsel 4: İsa peygamber, Nizami Hamse (Maḥzenü'l-esrâr), TSMK, H. 767, 1495, 23a.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nüshaları arasında Safevi dönemi örnekleri arasında olan H.783 (24a)'te değişen resim üslubu ile kompozisyonda da birtakım değişiklikler söz konusudur. Sahnenin merkezinde İsa peygamber başında Safevi dönemine uygun biçimde sivri uçlu bir başlık, alev biçiminde hâlesi ve elinde asası ile ölü köpeği işaret ederken gösterilmiştir. Diğer nüshalardaki kompozisyonlardan farklı olarak, ölü köpek burada bir dere kenarında gösterilmiştir. İsa peygamber ve ölü köpeğin her iki yanında bu olaya şaşıran figürler ile birlikte, burada sahnenin biraz gerisinde her iki kenara yerleştirilmiş ayrıca kemer gibi bir açıklığın içerisinde iki figür daha yerleştirilmiştir. Bu alanın ortasında, mavi bir gökyüzü ve altın yıldız bulutlar ve bulutların arasından çıkan bir yaratık görülmektedir. Gri renkte bulutların arasından çıkan bu yaratığın sahne içeri-sindeki yerini anlamak oldukça zordur. Hikâye ile bağlantılı olduğu ilk olarak akla gelse de böyle bir detayın var olmadığı bilinmektedir. Diğer taraftan kompozisyonun genelinde Safevi dönemi resim üslubunu doğa bezemesinde zarif ve ince bir bezemeci anlayışın olduğu görülebilmektedir (Görsel 5).

Görsel 5. İsa peygamber, Nizami Hamse (Maḥzenü'l-esrâr), TSMK, H. 783, 1513-1514, 24a.

Safevi dönemine ait diğer bir nüsha H.794 (36b)'tür Eserin içerisinde İsa peygamber ile ilgili resmin yer alması beklenen bir durum iken, sahnelenen konunun mesnevîde geçen konudan farklı olması dikkat çekmektedir. İsa peygamber sahnenin ortasında kırık dalları olan bir ağacın karşısında dururken gösterilmiştir. Bu olayı izleyen kalabalık bir grup, ağacın yanında yer alan figürün İsa peygamber ile konuşmasını dinlerken verilmiştir. Bu durum öncelikle nüshanın Safevîlerin geç sayılabilecek bir dönemine ait olması ve böylece ikonografinin değişmiş olabileceği ile açıklanabilir¹⁵. Safevi dönemi resim

¹⁵ İkonografinin değişmiş olduğunu gösteren durum ise, H.794'ün içerisinde Hz. Muhammed'in Miraç olayı yerine, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'i birlikte gösteren bir sahne (30a) mevcudiyeti olmuştur.

üslubunun etkisi olarak parlak ve canlı renkler, detaylı bir doğa betimlemesi ve kalabalık bir kompozisyon görülebilmektedir¹⁶.

Görsel 6. İsa peygamber, Nizami, Hamse (Maḥzenü'l-esrâr), TSMK, H. 794, 1562-1563, 36b.

Sonuç

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, peygamberlere ait hikayelerin İslam resim sanatı içerisinde, romantik hikayelerin ağırlık olduğu bir eserde, Nizami'nin *Hamsesi* içerisinde yer alması oldukça ilgi çekicidir. Bu hikayeler içerisinde en çok görülen sahne Hz. Muhammed'in Miracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Süleyman peygambere ait hikâyenin daha çok takdim sayfalarında görülürken, İsa peygamber tasvirlerinin, *Maḥzenü'l-esrâr*'da, bir peygamber mucizesi yerine, olayların durumların iyi taraflarının görülmesi konusunda ders verici niteliğe sahip kısa bir anlatı içerisinde yer alması oldukça ilgi çekicidir. Ancak hem Hz. Muhammed'in Miraç olayının, hem Süleyman peygamber ve Belkıs'ın meclisinin hem de İsa peygamberin hikayesinin bir arada resimlendiği bir sahne Topkapı Sarayı Kütüphanesi koleksiyonundaki Nizami *Hamse* nüshalarında rastlanmamıştır. Sadece R. 862'de Hz. Muhammed'in Miraç olayı ve İsa peygamberin resimleri mevcuttur. Bu durum *Hamse* nüshalarında peygamberler ile ilgili konuların resimlenmesi ve resim programına dahil edilmesi hususunu açıklamak konusunda yeterli bilgiyi sunmamaktadır. Ancak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koleksiyonunda yer alan nüshalardaki sahnelerden Timurlu ve Türkmen dönemine ait olanlarda, İsa peygamber tasvirlerinin belli bir betimle biçimi ile gösterilmesi, hem konu için yerleşik bir ikonografinin olduğunu hem de İsa peygamberin tasvirinin sahneleme biçimini göstermesi açısından

¹⁶ Ivan Stchoukine nüshanın resimleri için 1550 ve 1570 yılları arasında Şiraz'da mevcut olan üslup ile şekillendiğini ancak Tebriz'den gelen etkiyi görebilmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir (1997: 130).

önem taşımaktadır. Diğer taraftan Safevi dönemi nüshalardan birinde (H. 794) konunun ve ikonografinin değiştiğini görmek de mümkün olmuştur. Böylece, İsa peygamber ve ölü köpek hikayesinin mesnevi içerisinde varlığı ve mevcut konunun bazı nüshaların resim programında yer verilmesi olarak takip edilebilmekte ayrıca İslam resmi içerisinde İsa peygamberin tasvirini izleyiciye sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bağcı, Serpil (1993). “Takdim Minyatürlerinde Farklı Bir Konu: Süleyman Peygamberin Divanı”. *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 35-59.
- Bardakoğlu, Ali (2002). “Köpek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 26, s. 251-252.
- Çetinkaya, Ahmet (2013). *Hadis kaynaklarında Hz. İsa hakkındaki Rivayetlerin İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Nizâmî Gencevi (1990). *Mahzen-i Esrar*, Şark- İslam Klasikleri 24, Millî Eğitim Basımevi. Gruber, Christiane J. (2009). “Me‘râj II. illustrations,” *Encyclopædia Iranica*, (Erişim: 6.09.2021), <http://www.iranicaonline.org/articles/meraj-ii-illustrations>.
- Harman, Ömer Faruk (2000),”İsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22, s. 465-472. Karatay, Fehmi Edhem (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Kanar, Mehmet (2007). “Nizâmî-i Gencevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33, s.183-185.
- Köksal, M. Asım (2004). *Peygamberler Tarihi I-II*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 8.
- Nur, İsmail Hakkı (2017). “Mesnevîde Hayvan Karakterleri (Metaforları)”, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1, s. 29-47.
- Parrello, Domenico (2000). “Kamsa of Nezâmi”. (Erişim: 15.12.2024) *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/kamsa-of-nezami>.
- Stchoukine, Ivan (1977). *Les Peintures des Manuscrits de la ‘Khamse’ de Nizâmîau Topkapı Sarayı Müzesi d’İstanbul*, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Şahin, M. Süreyya (2022). “Kıyas-ı Enbiyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25, s. 494-495.
- Togan, Zeki Velidi (1963). *On the Miniatures in İstanbul Libraries*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1034.
- Uzun, Mustafa İsmet (2000a). “İsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22, s. 473-475.
- Uzun, Mustafa İsmet (2020b), “Mi‘râciyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30, s. 135-140.

- Yaykan, Zeynep (2007). İslam sūfîzminde Hz. İsâ (as) 'ya Yaklaşım: Hz. Mevlânâ, Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yücel, Ekrem (2014). "Köpekle İlgili Rivayetlere Genel Bakış". *Turkish Studies* 9/5, s. 2141- 2163.